

УДК 321.28(477) "18/19" (045)

ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ПО БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Філонов О.В., к.ю.н., доцент

Донецький юридичний інститут МВС України

Стаття присвячена з'ясуванню та науковому аналізу завдань і функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці ХІХ – початку ХХ ст. в боротьбі з тероризмом. У статті розглядаються і аналізуються основні нормативно-правові акти держави, аналітичний матеріал дослідників того часу і сучасних науковців, спогади співробітників вказаних органів і аналітичний матеріал представників сучасних органів з аналогічними завданнями і функціями.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Филонов А.В. / ЗАДАЧИ, ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ПО БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ в. / Донецкий юридический институт МВД Украины, Украина

Статья посвящена выяснению и научному анализу задач и функций полиции, жандармерии и специальных служб Российской империи в конце ХІХ – начале ХХ в. в борьбе с терроризмом. В статье рассматриваются и анализируются основные нормативно-правовые акты государства, аналитический материал исследователей того времени и современных ученых, воспоминания сотрудников указанных органов и аналитический материал современных представителей органов с аналогичными задачами и функциями.

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

Filonov A.V. THE TASKS AND FUNCTIONS OF BODIES FIGHTING AGAINST TERRORISM IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE LATE ХІХ – EARLY ХХ CENTURY / Donetsk law institute of Ministry of internal affairs of Ukraine, Ukraine

The article is devoted to finding and scientific analysis of the tasks and functions of the police, the gendarmerie and the special services of the Russian Empire in the end of ХІХ – beginning of the ХХ century in the fight against terrorism. The article describes and analyses the main normative and legal acts of the state, analytical material of the researchers of that time and of modern scientists, the recollections of the employees of these bodies and analytical material of modern representatives of bodies with similar tasks and functions.

In the late 1870s the main feature of Russian life was a terrorism of revolutionary populists, who fought against the tsarist government.

At the end of ХVІІІ century – first half of the nineteenth century there was a process of creation and reorganization of the law enforcement bodies, the activity of which was aimed at the protection and defense of the state system and political regime.

Regulatory assigned functions of police, gendarmerie and special services of the Russian Empire as of the bodies fighting against terrorism allowed with sufficient effectiveness to solve their problems.

However, implementation of these functions was not sufficiently effective because of the reasons that lied in the sphere of organizational and personnel work.

For example, the gendarmerie departments, as parts of state police, were in the system of the Ministry of Internal Affairs. But, as military units, they were financed from the budget of the War Ministry and in marching, military, economic parts obeyed it. The provincial gendarmerie departments were independent from the governors, responsible for safety and peace in the province; such kind of duality sometimes contributed considerable difficulties in their work and relations with the authorities.

As the number of security units was increasing, the competition between provincial gendarmerie departments and security units was arising and intensifying. As the intervention of regional security units in the activities of local police authorities was increasing, their relations with employees of provincial gendarmerie departments were becoming more difficult.

These deficiencies affected the quality of implementation of the functions of the bodies of the Russian Empire fighting against terrorism and achievement the ultimate goal by them.

Further research of separate functions of bodies fighting against terrorism in the Russian Empire in specific socio-political circumstances in comparison with the functions of contemporary bodies of Ukraine, intended to prevent terrorism in the country, will allow to use a positive experience and to take into account errors of the past in similar circumstances.

Key words: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.

У Російській імперії ще у XVIII столітті існувала проблема посягань на існуючий державний лад, у зв'язку з цим існували різні установи спеціального переслідування і розправи з політичних злочинів. При Петрові Великому і Катерині I це були Преображенський наказ і Таємна канцелярія, які злилися потім в одну установу – Канцелярію таємних розшукових справ; наприкінці царювання Катерини II і при Павлі I – Таємна експедиція. При Олександрі I – Особлива канцелярія, спочатку при Міністерстві поліції, а потім при Міністерстві внутрішніх справ. А вже починаючи з 1826 року ці функції виконувало послідовно Третє відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ Російської імперії та його підрозділи на місцях.

Питанням визначення завдань і функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., у тому числі і боротьби з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них роботи таких науковців, як З.І. Перегудова, О.Н. Ярмиш, В. Жухрай, Л.П. Менціков, В.М. Морозов, С.І. Посохов, Р.С. Мулукаєв, М.І. Сизиков, А.В. Борисов, А.Є. Скрипильов, К.Г. Федоров, І.А. Ісаєв, М.Г. Любар та ін. На нашу думку, дослідження в цій сфері ґрунтуються на зв'язку завдань і функцій поліції, жандармерії та спеціальних службах Російської імперії з конкретною соціально-політичною обстановкою в Російській імперії в кінці XIX – початку XX ст.

Метою цієї статті є спроба наукового аналізу завдань і функцій поліції, жандармерії та спеціальних службах Російської імперії як органів боротьби з тероризмом в кінці XIX – початку XX ст. на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети застосовувалися метод історичного аналізу, статистичний метод, метод порівняння.

Наприкінці XVIII ст. – першій половині XIX ст. відбувався процес створення та реорганізації правоохоронних органів, діяльність яких була спрямована на охорону та захист державного ладу та політичного режиму.

Указом імператора Миколи I від 3 липня 1826 р. Особлива канцелярія Міністерства внутрішніх справ була перетворена на самостійну установу, яка носила назву Третього Відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії. Створення зазначеного органу було обумовлено політичними подіями того часу (і перш за все повстанням декабристів).

Отже, аналіз задач та функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом у другій половині XIX – на початку XX століть доцільно почати з докладного розгляду саме з цього органу.

III Відділення було найвищим органом політичної поліції в Росії і підпорядковувалося особисто імператору. До кола завдань III Відділення входила охорона державного ладу, нагляд і контроль за всіма сторонами політичного і суспільного життя Росії, а також за діяльністю державного апарату і виборних установ. Основною ж функцією III Відділення була боротьба зі всіма проявами антиурядової діяльності, у сфері політики та ідеології тощо [1].

Функції Третього відділення були врегульовані досить докладно, до їх складу належало: 1) видання розпоряджень та публікація інформації, яка стосувалася вищої

поліції; 2) збір відомостей про кількість та характер сектантських і розкольницьких організацій, які існували в державі; 3) збір даних про початок кримінального провадження по фальшивих асигнаціях, монетах, документах і ін., які перебували в компетенції міністерств фінансів і внутрішніх справ; 4) збір докладних відомостей про всіх людей, які знаходилися під наглядом поліції; 5) висилка і розміщення у віддалених місцях імперії осіб, що вважалися підозріливими та шкідливими; 6) керівництво всіма місцями ув'язнення, у яких утримувалися державні злочинці; 7) видання розпоряджень стосовно іноземців, які перебували в Росії; 8) збір відомостей про всі без виключення надзвичайні події і 9) ведення поліцейської статистики. Згодом до цього переліку були також приєднані: 1) провадження у справах про жорстоке поводження поміщиків з селянами, 2) здійснення театральної цензури; 3) нагляд за періодичним друком, для чого було наказано доставляти у відділення по одному примірнику всіх газет і журналів, що видавалися в Росії.

У кінці 1870-х років характерною рисою російського життя став тероризм революціонерів-народників, що боролися з царським урядом. III відділення, яке здійснювало функції політичної поліції, у той час вже не могло подолати проявів екстремізму [2].

Мети, яка була поставлена перед Третім відділенням керівництвом держави, воно не досягло. Необмеженим і нерідко свавільним втручанням у самі різні справи, які виходили з недовіри до щонайменших проявів будь-якої незалежної думки, що знаходила усний або письмовий вираз (навіть у наукових творах), Третьє відділення стало для суспільства об'єктом, який викликав страх [3].

У зв'язку з цим Указом імператора від 12 лютого 1880 р. була створена Верховна розпорядча комісія, і їй тимчасово було підпорядковано Третьє відділення та Корпус жандармів, а Указом від 6 серпня того ж року відділення ліквідовано і справи його, а відповідно й функції та повноваження, передані у ведення Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ.

10 листопада 1880 р. було надано імператору черговий доклад, який називався «Про повне злиття вищого завідування поліцією до однієї установи – Міністерства внутрішніх справ». У докладі пропонувалося об'єднання Департаменту державної поліції і Департаменту поліції виконавчої, при цьому наголошувалось про необхідність передачі до нового об'єднаного Департаменту тільки тих функцій, які носили «строго поліцейський характер», решту обов'язків Департаменту виконавчої поліції пропонувалося передати до інших департаментів міністерства і до Департаменту загальних справ [4].

Департамент поліції (ДП) був центральною установою державної поліції Російської імперії (в системі МВС), стояв на чолі політичного і кримінального розшуку, здійснював розробку заходів з охорони суспільного і державного ладу Росії, розробку законопроектів і інструкцій Міністерства внутрішніх справ, керівництво, координацію, контроль за діяльністю поліцейських, жандармських, охоронних і розшукових органів, боротьбу з суспільним, революційним рухом у країні, здійснював нагляд за провадженням дізнань у політичних справах, охорону державного кордону і прикордонного транспортного сполучення, видачу паспортів російським підданам і посвідчень на право проживання в Росії іноземців, нагляд за виготовленням, зберіганням, торгівлею, транспортуванням зброї і вибухових речовин, нагляд за всіма видами культурно-просвітницької діяльності [5].

За винятком 1-го діловодства, практично всі підрозділи центрального апарату Департаменту поліції МВС Російської імперії здійснювали функції, що в тій чи іншій мірі торкалися боротьби з тероризмом. Безумовно, безпосередньо ці функції були

покладені на 3-є діловодство і Особливий відділ Департаменту поліції МВС Російської імперії.

Одним з основних нормативно-правових документів, у якому розкривалися функції Департаменту поліції, було «Положення про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою», яке було прийнято 14 серпня 1881 р. [6].

Положення передбачало можливість введення в деяких губерніях Росії двох видів виняткового положення: стану посиленої охорони губернії і стану надзвичайної охорони. Провадження зазначених надзвичайних адміністративно-правових режимів розширювали повноваження МВС, а Міністр внутрішніх справ наділявся необмеженими правами. У випадку активних революційних виступів розширялися також повноваження місцевої влади [7].

Застосування на практиці цього документу привело до того, що на початку ХХ ст. режим посиленої охорони розповсюджувався більш, ніж на 1/3 населення країни [8]. Разом з цим «Положення» від 14 серпня 1881 р. багато в чому визначало роботу Департаменту поліції і місцевих установ політичного розшуку.

Свої основні функції Департамент поліції і його Особливий відділ здійснювали через підвідомчі їм місцеві установи. Ними були губернські жандармські управління (ГЖУ), обласні жандармські управління (ОЖУ), жандармсько-поліцейські управління залізниць (ЖПУ з. д.), розшукові пункти (частина яких була згодом перейменована в охоронні відділення), районні охоронні відділення (РОО, вони існували в 1907-1914 рр.) [1, 112].

Перші губернські жандармські управління були створені на основі Положення про Корпус жандармів від 16 вересня 1867 року. До 1880-х років вони залишалися практично єдиними установами політичного розшуку на місцях. ГЖУ підкорялися з питань боротьби зі злочинністю Департаменту поліції МВС, з питань комплектування, матеріального забезпечення – Міністерству оборони і фактично були незалежні від губернаторів, які, як відомо, несли персональну відповідальність за безпеку і спокій у губернії; такого роду подвійність підпорядкування вносила суттєві складнощі в їхню діяльність і відносини з представниками влади [5].

У 1902 р. Департамент поліції робить певні кроки по посиленню в ГЖУ роботи з секретною агентурою, з цією метою було видано циркуляр про організацію при жандармських управліннях агентурно-наглядних пунктів [10].

У січні 1867 р. наказом № 6 по Корпусу жандармів залізничні жандармсько-поліцейські управління повинні були виконувати функції загальної поліції, користуючись усіма привласненими їй правами [11].

З осені 1902 р. у багатьох містах створюються розшукові пункти і охоронні відділення. У таких умовах функції ГЖУ стали мінятися і за ними залишаються, головним чином, обов'язки по провадженню дізнань у політичних справах. Політичний розшук переходить до сфери компетенції охоронних відділень.

3 грудня 1882 р. Олександром III було затверджено Положення «Об устройстве секретной полиции в Империи» [12], який передбачав створення в крупних містах Росії охоронних відділень.

Відповідно до Положення про районні охоронні відділення від 14.12.1906 р. (далі – Положення) вони створювалися для об'єднання і керівництва діяльності місцевих органів, що відали політичним розшуком в Імперії і діяли під безпосереднім керівництвом і контролем директора Департаменту поліції через Особливий відділ останнього [13].

Задачі районних охоронних відділень були визначені в § 7 Положення. Одним із найголовніших завдань начальників районних охоронних відділень було створення центральної внутрішньої агентури, яка могла надавати інформацію про діяльність революційних організацій, які діяли на певній території [13].

Вимоги начальників районних охоронних відділень щодо здійснення обшуків, оглядів, виїмок і арештів були обов'язковими для начальників Губернських жандармських управлінь, їх помічників і чинів жандармської залізничної, а рівно загальної і розшукової поліції.

В екстрених випадках начальник районного охоронного відділення мав виступити з вимогою про проведення обшуків, оглядів, виїмок і арештів безпосередньо до окремих чинів корпусу жандармів і чинів поліції, крім начальників жандармських управлінь [13].

З метою посилення зовнішнього спостереження на місцях, начальники губернських жандармських управлінь зобов'язані були вибрати кращих унтер-офіцерів для підготовки до філерської служби.

Певними функціями по боротьбі з тероризмом володіли реєстраційні бюро, які створювалися, як правило, у допомогу місцевій поліції, але призначалися спеціально «для нагляду і контролю за населенням».

Згідно зі вказівками охоронного відділення, реєстраційне бюро повинне було обзаводитися секретною агентурою. Реєстраційні бюро виконували подвійні функції, працюючи на стику діяльності політичної і загальної поліції [1, 134].

Узагальнюючи досліджений матеріал, можна сказати, що основними задачами органів по боротьбі з тероризмом Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. були попередження і припинення злочинів і охорона суспільної безпеки і порядку, розробка і реалізація заходів по охороні суспільного і державного устрою Росії, розробка законопроектів у цій сфері.

Серед основних функцій, спрямованих на боротьбу з терористичними проявами, можна відзначити:

- провадження у справах про державні злочини;
- висилка іноземців з Росії;
- провадження дізнань у політичних справах,
- нагляд за виготовленням, зберіганням, торгівлею, транспортуванням зброї і вибухових речовин,
- оголошення місцевостей на «винятковому положенні», продовження терміну дії посиленої і надзвичайної охорони
- нагляд і проведення слідчих заходів відносно політичних партій, революційного і терористичного руху,
- охорона імператора і вищих сановників.
- здійснення негласного нагляду поліції
- ведення зносин з іноземними поліцейськими установами
- керівництво внутрішньою і закордонною агентурою, зовнішній нагляд за особами, що займаються протиурядовою діяльністю
- керівництво діяльністю місцевих розшукових органів, розробка агентурних відомостей і даних зовнішнього нагляду
- провадження обшуків, оглядів, виїмок і арештів

Сказане дозволяє зробити висновок, що нормативно закріплені функції поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом дозволяли з достатнім ступенем ефективності вирішувати поставлені перед ними задачі.

Проте реалізація зазначених функцій була не достатньо ефективною через причини, що лежать в області організаційної і кадрової роботи.

Наприклад, жандармські управління, будучи частиною державної поліції, входили до системи Міністерства внутрішніх справ. Проте, будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і по стройовій, військовій, господарській частині підкорялися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, що відповідали за безпеку і спокій в губернії; такого роду подвійність вносила деколи чималі складнощі в їх діяльність і відносини з властями.

У міру зростання числа охоронних відділень виникало і посилювалося суперництво між губернськими жандармськими управліннями і охоронними відділеннями. У міру зростання втручання районних охоронних відділень у діяльність місцевих поліцейських властей їхні взаємовідношення з працівниками ГЖУ все більш ускладнювалися.

Ці недоліки не могли не позначатися на якості реалізації покладених на органи Російської імперії по боротьбі з тероризмом функцій і досягненню кінцевої мети.

Подальше дослідження окремих функцій органів по боротьбі з тероризмом у Російській імперії в конкретних соціально-політичних обставинах у порівнянні з функціями сучасних органів України, які покликані запобігати проявам тероризму в державі, дозволять використати позитивний досвід і врахувати помилки минулого в аналогічних обставинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Перегудова З.И. Политический Сыск России (1880-1917 гг.) [Электронный ресурс] / З.И. Перегудова. – Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/16_p/per/egudova_01.htm.
2. Перегудова З.И. «Охранка» глазами охранников. Воспоминания руководителей охранных отделений / З.И. Перегудова. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 567 с.
3. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 82 тт. и 4 доп. тт. – М.: Терра, 2001. – 726 с.
4. ГА РФ. Ф. 109. 1 эксп. 1880. Д. 98. Л. 28-28об. Всеподданнейший доклад императору (копия).
5. Учреждения Министерства внутренних дел. Департамент государственной полиции Министерства внутренних дел. 6 августа 1880 г. – 18 февраля 1883 г. Департамент полиции Министерства внутренних дел. 18 февраля 1883 г. – 10 марта 1917 г. [Электронный ресурс] // Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории России XIX – XX вв. Путеводитель. – Том 1. – 1994. – Ф. 102, 322 оп., 301569 ед. хр., 1846 – 1917 Оп. 1 – 37, 258, 22384 ед. хр., 1880-1917. – С. 22. – Режим доступа: <http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=201&sid=680341>.
6. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 годов / П.А. Зайончковский. – М.: Просвещение, 1964. – 511 с.; Дейли Д. Положение об охране 14 августа 1881 г. и репрессивная политика императорской России // Политический сыск в России. История и современность. – СПб., 1997. – С. 71-76. – ПСЗ. Собр. 3-е., Т. 1. – № 350. – С. 15.
7. Мулукаев Р.С. Полиция в России (XIX в. – нач. XX в.) / Р.С. Мулукаев. – Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России, 1993. – 64 с.
8. ПСЗ, 2-е собр. 1863, отд. 2, № 37289. ГА РФ. Ф. 76. Оп. 1. Д. 8. Л. 201об.

9. Свод законов. – Т. XII., Ч. I. – Изд. 1912.
10. Общий Устав Российских ж.д. – Изд. 1906. – С. 183-187.
11. Т. П. Общ. Учрежд. губ. – С. 693.
12. Государственный архив Российской Федерации. – 3 д-во, 1883. – Д. 977. Л. 212.
13. Положение о районных охранных отделениях. – §1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Doc/B/I/7.htm#>.

УДК 340.12:316.75 (470)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ

Войтанович О.Й., аспірант

Запорізький національний університет

Наукова стаття присвячена дослідженню процесів розвитку правової ідеології в середньовічну добу. Характеризується поняття правової ідеології. Аналізуються ідейні першочинники державотворення Русі, структура давньоруської правової ідеології. Актуалізується питання щодо впливу правої ідеології Київської Русі на розвиток держави і права.

Ключові слова: ідеологія, держава, право, правова ідеологія, правова система.

Войтанович А.И. ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВОЙ ИДЕОЛОГИИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ИСТОРИИ / Запорожский национальный университет, Украина

Научная статья посвящена исследованию процессов развития правовой идеологии в средневековый период. Характеризуется понятие правовой идеологии. Анализируются идейные первоисточники государственного образования Руси, структура древнерусской правовой идеологии. Актуализируется вопрос влияния правой идеологии Киевской Руси на развитие государства и права.

Ключевые слова: государство, идеология, право, правовая идеология, правовая система.

Voytanovich A.J. THE EVOLUTION OF THE LEGAL IDEOLOGY THROUGH THE LENS OF HISTORY / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The scientific article is devoted to the study of the processes of development of legal ideology in the medieval period. Characterized by the notion of legal ideology. Analyzes the ideological primary sources of public education of Russia, the legal structure of ancient ideology. Pressing issue of influence right-wing ideology of Kievan Rus in the development of the state and law.

The origin of the legal ideology is found in the written monuments of the XI - XII centuries. For them, it is characterized by: an organic combination of religious and secular began preserving the independence of the spiritual power and the non-interference of princely power, praising the great princes as Christian rulers, idealized image of the Russian Tsar, the rationale for combining ancient lands under the Grand Duke, to overcome the fragmentation of the Russian princes, the word "truth" describes the principles laid down in the acts of the supreme power, includes the value of the "right to punish and pardon", and supreme justice. In the Russian justice, the idea of law equated with justice, truth, truth. For this reason, the right was not limited to the law, it was broader, imalo moral and religious meaning.

Legal concept of Kievan Rus (in the form in which it came to us) is a great variety. However, it can be designated a number of ideas and concepts that are repeated and form a kind of frame of ancient legal consciousness. Legal ideology of Russia was not just a reflection of the practice of political relations. This ideology was created in order to actively influence the practice, to determine the nature of the political behavior of public officials. The political and legal thought, created in the period of the prince has not disappeared. These ideas have influenced the legal ideology of the Moscow principality, entered into a symbiosis with the new ideas that were in